

Adolf Fredriks kyrka

© Stockholms stift
Stockholm 2008
www.svenskakyrkan.se/stockholmsstift
info.stockholmsstift@svenskakyrkan.se

Adolf Fredriks kyrka

Adolf Fredriks församling, Domkyrkokontraktet, Norrmalm 1:33, Holländargatan 14, Norrmalm, Stockholms kommun och län, Uppland

Kung Adolf Fredrik lade grundstenen till Adolf Fredriks kyrka 1768. Invigningen skedde 1774. Viss inredning saknades då liksom den slutgiltiga taktäckningen och tornet. Arkitekten Carl Fredrik Adelcrantz (1716–96) har ritat kyrkan liksom tornet, vilket byggdes 1776–83.

Adelcrantz hör till sin tids främsta arkitekter i landet. Till hans övriga verk hör Adelcrantzska palatset, Fredrikshovs slott (den flygel som står kvar), Drottningholms slottsteater, Kina slott i Drottningholm, Sturehovs slott och Norrbro. Adelcrantz har även ritat flera landsortskyrkor samt ombyggnader och inventarier till befintliga kyrkor. 1893 påbörjades en genomgripande renovering av Adolf Fredriks kyrkas interiör, ledd av arkitekten Agi Lindegren (1858–1927).

Kyrkan är skyddad enligt 4 kapitlet lagen om kulturminnen.

HISTORIK

Klara församling ägde enligt hävd en kyrkogård på platsen för Adolf Fredriks nuvarande kyrkogård. Det var en fattigkyrkogård för allmänna barnhuset, anlagd 1638. Den var något större än dagens kyrkogård, vilken minskades på 1920-talet då Sveavägen breddades.

1673–74 byggdes här ett enkelt träkapell. Det fick namnet S:t Olofs kapell efter handelsmannen Olof Larsson som donerade medel till byggnationen. Klara församling kunde här förrätta begravningar inomhus och få inkomster genom

att sälja gravplatser. De församlingsbor som bodde norr om Kammakargatan hänvisades 1675 till S:t Olofs kapell som gudstjänstlokal. 1773 bildades en självständig församling med namnet Adolf Fredrik efter den förre kungen.

Med tiden hade kapellet så många brister och församlingsbornas antal hade ökat så att behovet av en ny kyrka var stort. Överintendent Carl Fredrik Adelcrantz fick uppdraget att rita en ny kyrka. Hans förslag medgav att kapellet kunde stå kvar tills den nya kyrkan var klar, vilket var ett önskemål från församlingen. Den nya kyrkan byggdes därför kring den gamla och fick liksom den en korsformad plan.

Under mycket högtidliga former lade kung Adolf Fredrik grundstenen till kyrkan 1768. Ett år senare, då murarna stod klara och ett provisoriskt brädtak lagts på taklaget, avstannade bygget av ekonomiska skäl. Sedan församlingen för byggnadsprojektets räkning fått ta del av kaffe-tulluppbörden i Stockholm kunde välvningen av kyrkans tak och kupol börja 1773. Året därpå revs den gamla kyrkan, inuti den nya, som invigdes av Gustaf III samma år. År 1776 beslutades att kopparplåt skulle läggas på taket och tornet började byggas och stod klart sju år senare.

Den första större förändringen av kyrkan utfördes 1829 då **koret** utvidgades bl a genom att golvet i den östra **korsarmen** höjdes till samma nivå som **korets**. 1866–67 förändrades kyrkorummet genom att läktarna i söder och norr tillkom.

Arkitekten Agi Lindegren stod för den omfattande renovering som genomfördes 1893–95. Bland mycket annat fick valven och korväggen stuckdekor inspirerad av gustavianska former. Ovanför altarpopsatsen målades ett bibliskt motiv och en ny **altarring** tillkom. Nya bänkar av betsad furu ersatte de gamla.

1899–1900 målades kupolen med bibliska motiv av Julius Kronberg (1850–1921), bekostat av grosshandlare Knut Fredrik Ljunglöf. Mellan 1957–59 genomfördes en renovering enligt arkitekten David Dahls förslag. Då togs bl a stora delar av 1800-talets stuckdekor bort och korväggen återställdes. Kapellet i södra korsarmen och läktarunderbyggnaderna tillkom vid en renovering 1996–97.

En tredelning av församlingen skedde 1905 då de norra delarna bildade Gustav Vasa och Matteus församlingar.

BESKRIVNING

Omgivningen

Kyrkan ligger i stadsdelen Norrmalm i centrala Stockholm som präglas av stenstadens täta bebyggelse med bostads-, kontors- och affärshus. Kvarteren närmast Adolf Fredriks kyrka har en blandad bebyggelse från tidigt 1800-tal till 1960-tal. I kvarteret nordväst om kyrkan (Grönlandet Norra) byggdes år 1800 ett bostadspalats åt bryggaräldermannen A Westman efter ritningar av C C Gjørwell. Det byggdes om 1865 till kontorslokaler. Direkt öster om kyrkan går Sveavägen, en av Stockholms huvudgator.

Kyrkomiljön

I dag omfattar kyrkogården hela det kvarter kyrkan ligger i och begränsas av Adolf Fredriks

kyrkogata, Holländargatan, Kammakargatan och Sveavägen. Kyrkogårdens många stora lövträd sätter sin prägel på miljön. Vissa är planterade i alléer och visar hur tidigare gångvägar har gått. 1860-talets en gång slingrande gångar har under 1900-talet ersatts med rätvinkliga grusgångar med gräsbevuxna runda ytor i vinklarna mellan kyrkans korsarmar. De större gångarna är belagda med plattor och platsen framför västportalen är belagd med gatsten.

De flesta gravarna ligger innanför häckar i nordost och sydost. Många framstående personer ligger begravda på kyrkogården, bland dem statsministrarna Olof Palme och Hjalmar Branting samt konstnären Tobias Sergel. I nordväst finns en minneslund med en vattensulptur. I norr utmed Kammakargatan ligger det gamla skolhuset, ett putsat tvåvåningshus med tegelbelagt sadeltak och i sydväst finns ett gravkapell ritat av C N Söderberg. Runt kyrkogården löper ett enkelt järnstaket på en sockel av huggen sten.

Kyrkobyggnaden

Adolf Fredriks kyrka har en korsformig plan där de östra och västra korsarmarna är något längre än de övriga. Från korsmitten höjer sig ett kupolprygt torn. I den östra korsarmen ligger **korret** och **sakristian**. De övriga korsarmarna har alla entréer, den i väst är huvudingången. Kyrkan har en stomme av tegel, förutom tornet som har en konstruktion av trä.

Exteriör

Hela kyrkan är slätputsad i en varm, vit ton ovan en sockel av sandsten. Fasaderna är uppdelade av **pilastrar**, mellan vilka fönsterbågar av järn sitter. Västfasadens rundbågiga portal flan-

keras av **joniska kolonner**. Fasaden kröns av en låg **fronton**. Den östra korsarmen skiljer sig från de övriga genom sina mjukt rundade ytterhörn. De relativt flacka och **valmade** taken är klädda med kopparplåt. Tornet är åttkantigt och indelat i fält av **pilastrar** och listverk. Den kopparklädda kupolen kröns av en **lanternin** med förgylld spira och flagga på toppen.

Interiör

Vapenhuset, som byggdes om på 1990-talet, har kalkstensgolv och väggar med träpanel målade i ljusgrått. Pardörrarna mot väster har fyllningar och är gråmålade. Norr om **vapenhuset** ligger en **brudkammare**. Pardörrarna in till kyrkorummet är mörkgrå och delvis glasade.

I kyrkorummets norra, södra och västra korsarmar finns läktare, på den västra står kyrkans orgel. Golvet i kyrkorummet är av kalksten förutom i bänkkvarteren som har obehandlade brädgolv. Väggarna är putsade och målade i ljusgrått. I rundbågiga fönsternischer sitter fönster

Kupolen med målningar av Julius Kronberg.

med järnbågar. Korsarmarnas tak har korgbågiga valv med stuckdekor. Över korsmitten reser sig en flack kupol, indelad i fyra fält bemålade med bibliska motiv.

De öppna bänkkvarteren har bänkar med fältindelade gavlar och armstöd med snidad dekor. Bänkarna är riktade mot koret, förutom de i sydost vilka vänder sig mot predikstolen. I södra och norra korsarmarna hänger mäsingskronor, dessutom hänger armaturer av förgylld stålplåt över bänkarna och i koret. Nordost om korsmitten är predikstolen av trä placerad. Den gråmålade korgen har grönmarmorade fält med snidad och förgylld dekor. Trappräcket ner till **kolet** är dekorerat på liknande sätt. Ljudtaket har förgylld dekor.

Koret ligger tre trappsteg över kyrkorummets golv. Trappan av kalksten är lika bred som **kolet**, vars golv också är av kalksten. Väggar och tak är utformade likt övriga kyrkans. Altartavlan av Tobias Sergel (1740–1814) är en relief av gips som föreställer Kristus uppstigande ur graven. Ovanför denna sitter ett strålknippe. Alta-

Kyrkorummet från den södra läktaren mot den norra.

ret är av trä, gråmålat med snidad och förgylld dekor. Altarringen är av trä med **balusterdockor** av brons. Dessa är delar av de ljusarmar från 1775 som tidigare fanns i bänkkvarteren, ritade av Adrien Masreliez. Dopfunten i söder av kristallblock är utformad av Liss Eriksson.

Från vindfånget i väster leder en kalkstens-trappa upp till orgelläktaren. Den bärs upp av fyra **kannelerade** och marmorerade gjutjärns-kolonner. Barriären har svarvade **balusterdockor** målade i grått. Den ursprungliga orgelfasaden av trä, ritad av Adelcrantz, är gråmålad med rik, snidad, förgylld dekor. Det ursprungliga orgelverket var tillverkat av orgelbyggaren Olof Schwan. Det nuvarande byggdes 1966 av Grönlunds orgelbyggeri i Gammelstad och har 45 stämmor.

I norr finns ett förrådsutrymme avskärmat av en delvis glasad vägg. Läktarna i norr och söder

bärs upp av två kolonner lika orgelläktarens och har likadana barriärer. De har obehandlade brädgolv uppdelade i **gradängar**, den norra med lösa stolar på och den södra med enkla bänkar laserade i grått. Under läktarna finns läktarunderbyggnader från 1990-talet, klädda i träpanel och målade i ljusgrått.

Under den södra läktaren är även ett litet kapell inrett med ett blålaserat träaltare mot den östra väggen, gråmålade träbänkar och en dopfunt med stor dopskål av silver för hel nedsänkning av barn. Intill altaret hänger en väggdekoration av textil av Camilla Skorup.

Sakristian, som ligger innanför koret har ekparkettgolv. Väggarna har rundade hörn mot norr och är putsade och gråmålade. Taket är vitputsat med en profilerad list. Fönstren har spröjsade träbågar. Mot den västra väggen står

Koret.

Predikstol.

Dopfund av kristall. © LISS ERIKSSON/BUS 2008

ett altare av grå marmor. Intill detta står en kakelugn i blått och vitt. Rummet har tre pardörrar med fyllningar, varav de i norr har något svängda dörrblad för att passa i den svängda väggen. I taket hänger en ljuskrona av mässing som skänktes 1680 till S:t Olofs kapell.

En kalkstenstrappa leder upp till det sk Wallin-rummet, vilket motsvarar sakristian, med samma väggformer och likadan kakelugn. Golvet är belagt med bräder och de grönmålade väggarna har en bröstningspanel med fyllningar. Dörren med fyllningar är ådringsmålade.

Övriga inventarier

På predikstolens motsvarande plats i söder sitter ett monument över Cartesius (René Descartes, 1596–1650). Det är utfört av Sergel 1781 och

Kyrkorummet mot orgelläktaren.

är gjort i bly. Bland kyrkans nattvardskärl finns en nattvardskalk som delvis är från senmedeltiden med cuppa från 1780-talet. En sexkantig vinflaska av mässing skänktes till S:t Olofs kapell på 1680-talet. Två vinkannor i rokoko är tillverkade på 1760-talet. Silversmeden Sigurd Persson utformade i samband med 1950-talets renovering altarkorset i silver med bergkristall och sex ljusstakar, även de av silver.

Från S:t Olofs kapell finns även textilier bevarade, såsom fyra mässhakar av sammet från 1600-talets slut och ett antependium i blått siden från 1733. Kyrkan har en stor porträttsamling. Många av målningarna hänger i församlingslokalerna vid Kammakargatan.

Fem kyrkklockor hänger i Adolf Fredriks kyrka; tre i tornet och två i lanterninen. Storklockan göts av Klockgjutare Grönvall och invigdes 1814, men omgöts 1826 av samme klockgjutare. Tre av de övriga tillverkades 1674 av Gerhard Meyer till S:t Olofs kapells klockstapel. Två av dem göts om 1814 av Carl Grönwall, varav den ena även göts om 1845 och den

Sakristian.

andra 1924. Den femte klockan göts 1727 av styckgjutaren Gerhard Meyer. År 1977 invigdes ett klockspel med 24 klockor.

KULTURHISTORISK KARAKTERISERING

Adolf Fredriks kyrkas exteriör är så gott som oförändrad sedan kyrkan stod klar 1783. Korsformen framstår tydligt och fasadernas artikulering genom **pilastrar** och skarpa listverk är den samma som på 1700-talet. Invändigt framstår också den korsformiga planen, trots läktarna från 1860-talet i norr och söder och deras underbyggnader från 1990-talet.

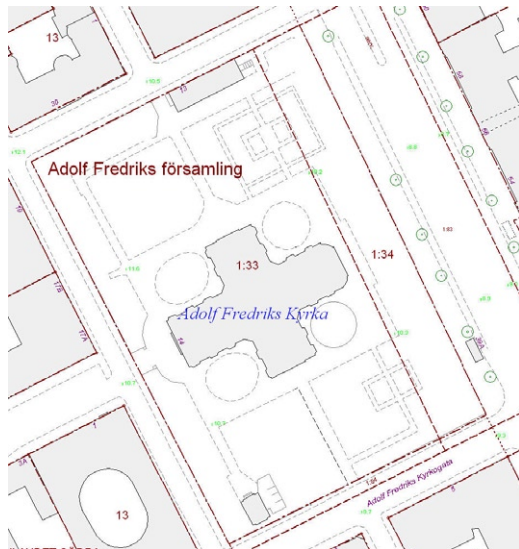
Trots de många förändringar interiören genomgått kan Adelcrantz' strama och rena gestaltning av rummet fortfarande upplevas. Adelcrantz' altare, predikstol och orgelfasad bidrar till att rummet präglas av en genomtänkt helhet. Sergels altaruppsats och monument över Cartesius förstärker med sina framträdande placeringar i rummet känslan av 1700-tal.

Agi Lindegrens omfattande stilrestaurering på 1890-talet har förvisso påverkat rummet genom bänkar, **altarring**, viss stuckornamentik och Kronbergs målningar i kupolen. Ett relativt stort antal inventarier från S:t Olofs kapell finns kvar som en viktig länk till historien före Adolf Fredriks kyrka. Kyrkogården har många gamla stora lövträd där vissa, planterade i alléer, är spår från tidigare gångvägar.

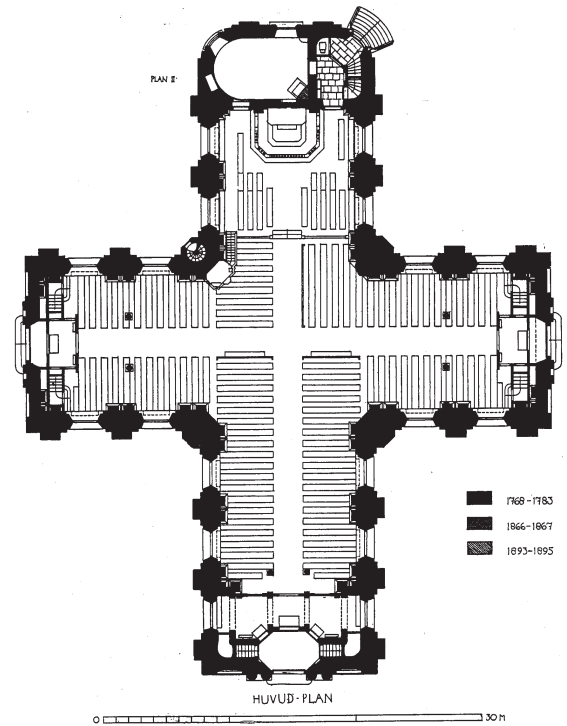
Att särskilt tänka på i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkans renodlat korsformiga plan
- kyrkans mycket välbevarade 1700-talsfasader
- 1700-talets ursprungliga fasta inredning, utsmyckning och inventarier
- 1890-talets omdaning som präglar kyrkorummet genom bänkarna, takmålningarna och **altarringen**
- inventarierna från S:t Olofs kapell
- kyrkogårdens långa tradition med planterade lövträd, bl a en drygt 200-årig lindallé.

ORIENTERINGSPLANER

Utsnitt ur Stockholms stadsbyggnadskontors baskarta 2007.

Uppmätning av K M Westerberg ur Mannström, O, Adolf Fredriks kyrka, Sveriges kyrkor, Stockholm 5:1, Stockholm 1924.

KRONOLOGI

År	Händelse	Källa
1673–74	S:t Olofs kapell uppförs. Byggs till 1694.	Mannström 1924
1707	Skolhuset vid Kammakargatan byggs.	dito
1768	Grundstenen till Adolf Fredriks kyrka läggs.	dito
1773	Kupolen och valven över korsarmarna slås.	dito
1774	Kyrkan invigs med altare (1773–74) ritat av Adelcrantz.	dito
1776–83	Tornet byggs.	dito
1787	Inredningen färdigställs med orgelfasad (1781) av Adelcrantz, altartavla i relief av gips av Tobias Sergel (1785), predikstol av Adelcrantz (1786).	dito
1816	Grundlig ut- och invändig reparation genomförs.	dito
1825	Lindalléer planteras utmed kyrkogårdens gångvägar som leder från kyrkogårdsportarna i öster, söder och norr fram till kyrkan.	dito
1829	Koret utvidgas genom golvhöjning och avlägsnande av bänkar.	dito
1864	Gravkapell byggs. Arkitekt C N Söderberg. Diagonala gångar med lindalléer anläggs på kyrkogården och ett stort antal träd och buskar planteras.	dito
1866–67	Läktare byggs i norra och södra korsarmen. Orgelläktaren byggs om. Arkitekt C N Söderberg. Schwanorgeln byts ut mot ett nytt orgelverk, vilket byggs av P L Åkerman.	Mannström 1924, Bergman 2000
1893–95	Kupolen, valven, gördelbågarna och altarringen dekorerats med stuck efter gustavianska förebilder, interiören i övrigt marmoreras. Ett bibliskt motiv målas ovanför altaruppsatsen. Orgelläktaren byggs om, bänkinredningen byts ut till ny av betsad och fernissad furu (Lindegren), ny altarring (Lindegren) med balusterdockor av brons. En stor ljuskrona i kupolens mitt ersätts med fyra mindre i valvbågarna mot korsarmarna. Lampetter av brons monteras på pilastrarna . Hovarkitekt Agi Lindegren.	Mannström 1924
1899–1900	Kupolen och svicklarna målas med bibliska motiv. Konstnär Julius Kronberg.	ATA
1927	Gravkapellet flyttas p g a Adolf Fredrik kyrkogatas breddning.	dito
1927–28	Det gamla skolhuset renoveras. Arkitekt Ragnar Hjort.	dito

År	Händelse	Källa
1928	Det läckande kyrktaket repareras.	ATA
1929	Nytt staket av smidesjärn sätts upp kring kyrkogården med mellanliggande grind och plintar av granit.	dito
1941	Sprickor i altarprydnaden lagas av skulptör Robert Nilsson.	dito
1944	Kyrkogården omdanas.	dito
1949	Husbock i kyrkan saneras.	dito
1957–59	Stora delar av stuckdekoren från 1890-talet avlägsnas, korväggen återställs, väggarna målas i ljus färg på ny puts, takvalvskonstruktionen repareras, nya fönster sätts in, orgelläktaren byggs om, textilkammare inreds under sakristian. Arkitekt David Dahl.	Bergman 2000
1961	Ny dopfont av slipat kristallglas utformas av Liss Eriksson.	ATA
1963	Det gamla skolhuset renoveras.	dito
1965	Trappa till norra läktaren ändras.	dito
1966	Nytt orgelverk från Grönlunds orgelbyggeri i Gammelstad byggs.	Bergman 2000
1977	Klockspel installeras och hängs upp i bjälklaget ovanför de stora kyrkklockorna.	ATA
1984	Minneslund anläggs.	SSM
1992–93	Exteriören renoveras genom sten- och putsarbeten på socklar, fasad, portomfattningar och balustrad. Fönstren renoveras. Takets kopparplåt läggs om.	ATA
1996–98	Underbyggnader under läktarna för förvaringsutrymmen byggs, invändiga ytor och inventarier rengörs, kapell i södra korsarmen anordnas, nytt bjälklag konstrueras innanför altarringen i koret, bänkarna vid radiatorerna byggs om, handikappramp anordnas till koret, västentrén handikappanpassas, nya textilskåp i källaren byggs. Arkitekt Uno Söderberg, konservator Lars Göthberg.	dito

KÄLLFÖRTECKNING

ATA Antikvarisk-topografiska arkivet

SSM Stockholms stadsmuseums arkiv

Andersson, H O, Bedoire, F, *Stockholms byggnader*, Stockholm 1988

Bergman, M, *Adolf Fredriks kyrka*, Stockholm 2000

Fogelmarck, S, *Carl Fredrik Adelcrantz arkitekt*, Uppsala 1957

Hammariskiöld, H, Theorell, A och Wästberg, P, *Minnets stigar: en resa bland svenska kyrkogårdar*, Stockholm 2001

Mannström, O, *Adolf Fredriks kyrka, Sveriges kyrkor*, Stockholm 5:1, Stockholm 1924

Nilsson, C, *Kyrkguiden. Vägledning till kyrkorna i Stockholms stift*, Stockholm 2001

Råberg, M m fl, *Husen på malmarna: en bok om Stockholm*, Stockholm 1985